

Asia: VN/16552/2022

Arviomuistio lautamiesten valintatavasta

Lausunnonantajan lausunto

1. Pitäisikö lautamiesten valintatapaa muuttaa nykyisestä? Miksi?

Tuomioistuimen riippumattomuus on tärkeä perus- ja ihmisoikeus, jolla turvataan oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin toteutumista, kuten arviomuistiossa todetaan. Tuomioistuimen riippumattomuus ja puolueettomuus edellyttävät vahvoja takeita siitä, että tuomitsemistoiminta ei perustu vieraille vaikuttimille. Todellinen riippumattomuus ja puolueettomuus edellyttävät, että toiminta myös näyttää siltä. Tuomioistuimen riippumattomuuden ja puolueettomuuden ei saisi yksittäisessä tapauksessa edes vaikuttaa vaarantuneen.

Arviomuistiossa tuodaan esille eräitä lautamiesten valintatavan muuttamisen puolesta puhuvia edellä kerrotun perusteella mielestäni varteenotettavia argumentteja. Lautamiesten avoimesti poliittinen valintatapa valinnan kuulussa nykyisin kunnanvaltuustoille on kaiken kaikkiaan periaatteellinen ongelma, joka tulisi ratkaista. Voinkin yhtyä muistiossa esille tuotuun kantaa, jonka mukaan lautamiesten osallistumisen tuomioistuinten ratkaisutoimintaan voidaan arvioida aiheuttavan haittaa tuomioistuinlaitoksen poliittiselle neutraliteetille, mitä juuri tuomioistuinlaitoksen riippumattomuus ja puolueettomuus edellyttävät.

2. Jos lautamiesten valintatapaa muutetaan, kenen pitäisi nimetä lautamiesehdokkaat? Miksi?

Totean aluksi selvyden vuoksi suhtautuvani arviomuistiossa esitetyin tavoin varauksella siihen, että lautamiestehtävästä tehtäisiin kansalaisvelvollisuus, joka voisi arvonnalla tai jonkin muun sattumanvaraisen tavan kautta osua lähes kenen tahansa kohdalle yksittäisessä asiassa. Tällainen kehityssuunta olisi Suomen oikeusjärjestelmässä hyvin vieras ja siihen liittyisi arviomuistiossa esille tuotuja ongelmakysymyksiä.

Arviomuistiossa kerrotaan arviosta, jonka mukaan nykyinen kunnallisten viranomaisten kautta tapahtuva nimeäminen on sinällään toiminut varsin hyvin ja toimikauden aikana ilmenneet henkilöistä johtuneet ongelmat ovat lautamiesten määrään nähden olleet vähäiset. Jos

lautamiestehtävään ei päädytä riittävän järjestyneesti, vaarana voi muistion mukaan olla, että tehtävään hakeutuu kiinnostuneita, jotka lähemmässä tarkastelussa osoittautuvat sopimattomiksi tarjolla olevaa tehtävään ja joiden erilaisista vaikuttimista tai taustavaikuttajista jää epäilyjä.

En kuitenkaan pidä poissuljettuna, etteikö nykyiselle kunnallisten viranomaisten kautta tapahtuvalle nimeämismenettelylle voisi vaihtoehtona harkita muistiossa mainittua lautamiestehtävien haettavaksi julistamista esimerkiksi Tuomioistuinviraston toimesta. Pidän tätä jopa varsin varteenotettavana vaihtoehtona. Tällöin korostuisi lautamiesten valintaprosessin eriytyminen poliittisista vaikuttimista.

Arviomuistiossa tuodaan esille Tuomioistuinviraston nykyinen valmisteleva rooli tuomarin virkojen valintamenettelyssä sekä viraston tehtävä vahvistaa lautamiesten määrää. Tuomioistuinvirasto huolehtii lain mukaan jo nykyisin myös muun ohella lautamiesten palkkion, korvausten ja päivärahan tarkempien perusteiden ja määrien vahvistamisesta.

Voin mainitun perusteella yhtyä arviomuistiossa esitettyyn näkemykseen, että hallintotehtävien näkökulmasta lienee yksinkertaisinta, että Tuomioistuinvirasto olisi mukana lautamiesten valinnassa. Tämä ei nähdäkseni olisi ristiriidassa Tuomioistuinvirastolle säädettyjen tehtävien kanssa. Mikäli ehdokasasettelua ei säilytettäisi kunnallisilla viranomaisilla, olisikin mielestäni luontevinta, että juuri Tuomioistuinvirasto huolehtisi ehdokasasettelusta esimerkiksi edellä mainitussa lautamiestehtävien haettavaksi julistamismenettelyssä. En lähtökohtaisesti näe esteitä sille, etteikö Tuomioistuinvirasto voisi vastata lautamiesten nimittämisprosessista kokonaisuudessaankin.

3. Pitäisikö lautamiesten mahdollinen rikostausta selvittää ennen kuin heidät voitaisiin nimittää tehtävänsä? Jos, niin kenen pitäisi tällainen selvitys tehdä?

Käräjäoikeuden lautamiehistä annetun lain 2 §:n 1 momentissa säädetään muun ohella, että lautamiehen on oltava sopiva toimimaan tehtävässään. Arviomuistiossa tuodaan esille, että lain esitöiden (HE 7/2016 vp) mukaan sopivuuden arviointi edellyttää yleensä lautamiesehdokkaan kokonaisvaltaista arviointia, jonka lopputuloksena tulisi olla johtopäätös siitä, että asianomaisen henkilön valinnalla ei horjuteta tuomioistuinta kohtaan tunnettua luottamusta. Muistion mukaan yleisesti on katsottu, että lautamieheksi soveltumaton on henkilö, jolla on rikosrekisterimerkintöjä tai joka on syyllistynyt toistuvasti vähäisempiin rikoksiin. Pidän kerrotuin tavoin muistiossa todettuja seikkoja tärkeinä pohdittaessa sitä, tulisiko lautamiesten mahdollinen rikostausta selvittää ennen kuin heidät voitaisiin nimittää tehtävänsä.

Olennaista on, että lautamiehet ovat käräjäoikeuden täysivaltaisia jäseniä eli heillä on yksilöllisen äänioikeuden myötä ammattituomareihin rinnastuva asema päätöksentekijänä. Lautamiehet ovat omasta käytöksestään vastuussa samalla tavalla kuin ammattituomarit. Esteellisyyssäännökset koskevat puolestaan yksilöllisesti myös lautamiehiä. Lautamiehillä on siis periaatteessa samanlainen virkavastuu muun ohella käräjäoikeuden ratkaisun laillisuudesta kuin ammattituomareilla, mutta heidän vastuunsa ei kuitenkaan ole yhtä laaja.

Oikeuskanslerin laillisuusvalvontakäytännössä on esimerkiksi katsottu, että käräjäoikeuden tuomitessa vastaaja syyteoikeudeltaan vanhentuneesta rikoksesta, vastaavat lautamiehet tällaisesta virheestä vain, jos vanhentumiskysymys on nimenomaisesti ollut esillä käsittelyn aikana tai lautamiehillä olisi jostakin erityisestä syystä ollut aihetta kiinnittää vanhentumiskysymykseen huomiota. Myöskään prosessin menettelyä koskevista virheistä lautamies ei voine olla vastuussa, koska puheenjohtaja vastaa prosessin johdosta. Niin ikään yksittäisen rikosasian valmistelevat toimet ja jälkityöt kuuluvat muiden kuin lautamiesten tehtäviin.

Edellä kerrottu ei nähdäkseni kuitenkaan vähennä lautamiesehdokkaiden mahdollisen rikostaustan selvittämisen tärkeyttä. Yksilöllisen äänioikeuden myötä lautamiehet hoitavat vastuullista ammattituomarin asemaan rinnastuvaa tehtävää, jossa lautamiehet käyttävät merkittävää, välittömästi henkilöön kohdistuvaa julkista valtaa. Käräjäoikeuden päätösvaltaisuutta koskevien säännösten perusteella lautamiehet osallistuvat usein sellaisten rikosasioiden käsittelyyn, joissa vastaajille tuomitaan ehdotonta vankeutta. Henkilökohtaisen vapauden ollessa yksi keskeisimmistä perus- ja ihmisoikeuksista on niin ammattituomarilta kuin lautamieheltä vaadittava tällaisissa tilanteissa erityistä huolellisuutta ja luottamus tuomioistuimen toimintaan on korostuneen tärkeää. Lautamiehen mahdollisella rikostaustalla voi lisäksi olla merkitystä hänen esteellisyyteensä arviointiin yksittäisessä asiassa. Lautamieshän ei ole poliittisella valtakirjalla toimiva kunnallinen luottamushenkilö, vaan hänen tulee olla riippumaton ja kussakin yksittäisessä asiassa esteetön.

Voin näin ollen yhtyä arviomuistiossa esitettyyn näkemykseen, että mikäli lautamiesten valintatapaan tehdään muutoksia, rikosrekisterimerkintöjen tarkistamiseen tai mahdolliseen muuhun ehdokkaiden taustan tarkistukseen olisi syytä kiinnittää huomiota. Tässä tarkoituksessa pidän muistiossa esille tuodun suppean turvallisuusselvityksen hankkimista lautamiesehdokkaista perusteltuna.

Luontevinta nähdäkseni olisi, että lautamiesehdokkaiden rikostaustan selvittäminen kuuluisi sille taholle, joka huolehtii lautamiesten ehdokasasettelusta taikka sille taholle, jonka tehtäviin lautamiesten nimittämisprosessin hoitaminen tulisi jatkossa muiltakin osin kuulumaan. Edellä olen jo tuonut esille, että Tuomioistuinvirasto olisi luonteva taho hoitamaan lautamiesten nimittämisprosessia.

4. Jos lautamiesehdokkaista olisi enemmän kuin lautamiespaikkoja, kenen pitäisi valita lautamiehet asetettujen ehdokkaiden joukosta? Miten valinnan pitäisi tapahtua?

Viittaan siihen, mitä olen lausunut kohdassa 2.

5. Jos lautamiesten valintapaa muutetaan, kenen pitäisi nimittää lautamiehet? Miksi?

Viittaan siihen, mitä olen lausunut kohdassa 2.

6. Muita kommentteja arviomuistiosta?

Arviomuistiossa on tarkasteltu lautamiesten valintatapaa ja sen mahdollista muuttamista. Muistiossa todetaan, että vaikka siinä on kokonaiskuvan saamiseksi otettu taustatietoja muun muassa lautamieskokoonpanossa ratkaistujen asioiden määristä, lautamiesjärjestelmän kustannuksista sekä eräistä järjestelmään kohdistuneista kannanotoista, muistiossa ei arvioida, tulisiko lautamiesjärjestelmää säilyttää vai tulisiko siitä luopua. Muistiossa tuodaan toisaalta esille, että siinä esitettyjen lautamiesvalinnan vaiheiden lisäksi arvioinnin yhteydessä nousee väistämättä esille muita lautamiesten taustaa ja heidän toimintaansa tuomioistuimessa liittyviä kysymyksiä, joiden arviointi olisi parhaiten tehtävissä tätä muistiota laajemmassa lautamiesjärjestelmän kokonaisarvioinnissa.

Myös Oikeudenkäytön kehitystyöryhmä esitti arviomuistiossaan (Oikeusministeriön julkaisuja, mietintöjä ja lausuntoja 2022:39), että lautamiesjärjestelmän tarkoituksenmukaisuus tulisi tarkastella kokonaisuutena. Valtioneuvoston marraskuussa 2022 antamassa selonteossa oikeudenhoidosta (Valtioneuvoston julkaisuja 2022:67) esitetään niin ikään yhtenä toimenpide-ehdotuksena lautamiesjärjestelmän tarkoituksenmukaisuuden tarkastelua kokonaisuutena.

Pidän perusteltuna mainituin tavoin ehdotettua lautamiesjärjestelmän arviointia kokonaisuutena. Lautamiesjärjestelmän oikeuspoliittinen tarkoituksenmukaisuus olisi syytä arvioida siinä yhteydessä kattavasti.

Löfman Markus

Oikeuskanslerinvirasto - Valtioneuvoston oikeuskansleri Tuomas Pöysti